

УДК 930.253:94(477)"1914/1918"

І. М. МЯГКИЙ*

**УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ
У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ 1914–1918 рр.
(за документами ЦДАВО України)**

На базі значного кола архівних джерел показано участь у Першій світовій війні вихідців з українських земель як Російської, так і Австро-Угорської імперій; також розглянуто низку договорів, прийнятих на мирних переговорах у м. Брест-Литовську у лютому 1918 р.

Ключові слова: війна; союз; армія; мирний договір.

Улітку цього року виповнюється 100 років від початку Першої світової війни 1914–1918 рр. Підготовка її почалася ще у другій половині XIX ст. з укладання австро-німецького договору 1879 р., спрямованого проти Франції і Російської імперії. У 1882 р. до цього договору приєдналася Італія. Таким чином виник Троїстий союз, який інколи називали союзом Центральних держав. У 1893 р., на противагу йому, уклали свій союз Франція і Російська імперія. В той же час, стрімке зростання на початку XX ст. економічної і військової могутності Німеччини дало поштовх Великій Британії до зближення з Францією і Росією. Це, нарешті, й призвело у 1907 р. до укладання відповідної угоди між ними, яка отримала назву Антанти (від франц. entente – згода).

Безпосереднім поштовхом до початку Першої світової стало вбивство 28 червня 1914 р. у м. Сараєво членами організації “Молода Сербія” спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца-Фердинанда. 1 серпня (19 липня за ст. ст.) Німеччина оголосила війну Росії, яка невдовзі стала світовою. В ній брали участь найбільші європейські держави (в дужках наведено час вступу у війну): Австро-Угорщина (28.7.1914), Бельгія (4.8.1914), Болгарія (14.10.1915), Велика Британія та її домініони [серед них – Австралія, Індія та Канада] (4.8.1914), Італія (23.5.1915), Німеччина (1.8.1914), Російська імперія (1.8.1914), Сербія (28.7.1914), Туреччина (29.10.1914), Франція (3.8.1914), до яких у різний час війни приєдналися й країни інших континентів, зокрема, США (6.4.1917), Японія (23.8.1914), Китай (14.8.1917) та деякі країни Латинської Америки [1, арк. 340–341].

В історіографії Першої світової війни, на нашу думку, особливо цікавою є мемуарна література, яка почала з’являтися невдовзі після закінчення війни. Спогади про воєнні події “по гарячих слідах” без-

* *Мягкий Ігор Миколайович* – головний спеціаліст Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

посередніх учасників і навіть творців історії тієї війни є дуже цінним джерелом. Серед мемуарів, перш за все, слід відзначити праці військових та державних діячів. З боку Антанти свої спогади про війну залишили головнокомандувачі Франції і Росії, британські державні діячі, а саме: маршал Франції Фердинанд Фош, головнокомандувач союзними військами з квітня 1918 р. (Фош Ф. – Спогади. [Війна 1914–1918 рр.], пер. з франц., М., 1939); маршал Франції Жозеф Жоффр, головнокомандувач французької армії у 1914–1916 рр. (Жоффр Ж. – Спогади [1910–1917 рр.], Париж, 1932); російський верховний головнокомандувач протягом травня–липня 1917 р., командувач Південно-Західного фронту у 1916 р., генерал від кавалерії Олексій Брусилов писав про дії російської армії на Східному фронті (*Брусилов О. О. Мої спогади*, М., 1929, перевид. 1963); прем'єр-міністр Великої Британії у 1916–1922 рр. Девід Ллойд Джордж – творець Версальського мирного договору, що завершив Першу світову війну (Ллойд Джордж Д. – Правда про мирні договори, пер. з англ. – Т. 1–2. – М., 1957); британський військово-морський міністр у 1911–1915 рр., а згодом, у 1917–1918 рр. – міністр військового постачання у кабінеті Ллойд Джорджа Уінстон Черчилль (*Черчилль У. Л. С. Світова криза*. – Т. 1–6. – Л., 1923–31). Що стосується командного складу армій Троїстого союзу, то він теж виявив свій літературний хист, зокрема, німецький генерал-фельдмаршал Пауль фон Гінденбург, командувач Східним фронтом з 1914 р., а з 1916 р. – керівник німецького Генштабу (*Гінденбург П. фон. Спогади*, пер. з нім. – П., 1922); керівник штабу Східного фронту з серпня 1914 р., а з серпня 1916 р. – усіх збройних сил Німеччини Еріх Людендорф (*Людендорф Е. Мої спогади про війну 1914–1918 рр.* / Пер. з нім. – Т. 1–2. – М., 1923–24); про дії німецького військово-морського флоту цікаві спогади залишив адмірал Альфред фон Тірпіц (*Тірпіц А. фон. Спогади* / Пер. з нім. – Т. 1–2, М., 1957).

Оскільки територія України на момент початку Першої світової війни була поділена між двома ворогуючими державами – Австро-Угорщиною та Російською імперією, то, зрозуміло, що українське населення отримало найболісніший удар, бо перебувало в зоні зіткнення інтересів і армій воюючих коаліцій (варто згадати тільки відомий в історії Брусилівський прорив 1916 р. російських військ на австрійському фронті в Галичині). Безперечно, українці, в силу вищезгаданого поділу своєї країни, були змушені воювати по обидва боки фронтів тієї війни, що й відображено в документах цієї розвідки.

У статті наведено документи з таких фондів ЦДАВО України: ф. 1076 – Військове Міністерство УНР, ф. 1078 – Головне Управління Генерального Штабу армії УНР, ф. 1115 – Українська Центральна Рада, ф. 3766 – Міністерство Закордонних Справ Української Держави та ф. 5235 – Уряд УНР в екзилі.

Цікаву інформацію про події початкового періоду Першої світової війни містить документ фонду “Українська Центральна Рада” – копія (рос. мова) “Послужного списка штабс-капитана 4-го кадрового обозного батальйона С. К. Самборского” [2, арк. 52–59]. З тексту цього досить змістовного документа дізнаємося про проходження служби цього офіцера, що походив з дворян Подільської губернії, закінчив Київське військово-училище, а під час російсько-японської війни 1904–1905 рр. входив до складу Маньчжурської армії. Його участь у військових діях саме на початку війни у 1914 р. підтверджує мова документа (датування за старим стилем):

“Вступил в поход в войну с Австро-Венгрией 29 июля 1914 года. Переехал границу Российской империи и вступил в Австро-Венгрию 25 августа 1914 года”. Далі – цитата з цього ж вищезгаданого “Послужного списка...”:

“20 июля 1914 г. Приказом по 13-му обозному батальйону за № 1 назначен и.д. командира 2-го транспорта того же батальйона.

20 января 1915 г. Приказом по армиям Юго-Западного фронта за № 93 за отлично-усердную службу в войне с Австро-Венгрией награжден орденами Св.Анны 2 ст. и Св.Станислава 2 ст.

23 сентября 1915 г. Высочайшим приказом за отлично-усердную службу и труды, понесенные во время военных действий в войну с Австро-Венгрией награжден орденом Св. Равноапостольного кн. Владимира 4 ст.”.

Очевидно, вищезгаданою нагородою Самборського було нагороджено вже помертню, оскільки останній запис у його “Послужному списку...” такий:

“28 мая 1915 г. За смертью исключен из списков батальйона приказом по батальйону за № 17/32”.

Не менш цікавим свідченням подій Першої світової війни з матеріалів цієї ж справи є оригінал “Свидетельства о явке к исполнению воинской повинности” № 5835 козака Полтавської губернії, Роменського повіту, Глушка Михайла Гнатовича. Далі мовою оригіналу:

“Глушко Михаил Игнатович на службу назначен в 481-ю пешую Таврическую дружину от 27 сентября 1914 г., приказ № 67. Был с 8 марта 1915 г. в походах против Австро-Венгрии. В делах против неприятеля был, ранен не был. 1-го июля 1915 г. дружина расформирована и вошла в состав 402-го пехотного Усть-Медведицкого полка. Был награжден Георгиевской медалью 4-ой ст. за № 217412 приказом по XXXII арм. корпусу № 42, 6 июля 1915 г. Переведен на службу в дивизионный № 1 лазарет 101-й пехотной дивизии и исключен из списков полка, приказ № 176. 22 июня 1916 г.” [3, арк. 34–38].

До вищеназваних особистих документів козака М. Г. Глушка підштий також інший документ – “Правила по призыву ратников государственного ополчения первого разряда на действительную военную

службу при мобілізації”, з тексту якого дізнаємося, за яких умов створювалося ополчення та які права та обов’язки мали ополченці різних рангів та родів військ царської армії [4, арк. 40–46 зв.].

Для дослідників армійського побуту часів Першої світової війни неабиякий інтерес становлять також інші документи фонду “Українська Центральна Рада” – це, зокрема, “Арматурні списки” солдат-українців 1-ої роти 4-го кулеметного запасного полку царської армії. “Арматурний список” – перелік речей військового обмундирування та особистого користування, що видавалися кожному солдату. Ці “Списки” разом із супровідними листами були видані солдатам-українцям вищеназваного полку у грудні 1917 р., саме тоді, коли відбувалась українізація окремих частин колишньої царської армії і кулеметники, відповідно до супровідних листів, направлялись у розпорядження Української Центральної Ради. Всі “Арматурні списки” завірені полковою печаткою, підписами начальника господарчої частини та командира роти [5, арк. 1–26 зв.].

Вартий уваги ще один документ фонду “Українська Центральна Рада”, датований 27.03.1918 р. – це заява Військовому Міністру УНР від поручика колишньої царської армії Г. М. Зажирея про бажання служити у новоутвореній Українській армії. У заяві Г. М. Зажирея викладено автобіографію, яка, зокрема, свідчить про таке:

“Георгій Миколайович Зажирей народився на Волині 8.01.1892 р. Українець, закінчив учительську семінарію та Київську школу прапорщиків. На військовій службі з 20.10.1913 р. 18.11.1915 р. надано чин прапорщика, 5.08.1917 р. – поручика. На війні з першого дня мобілізації. Служив у 42-ому Якутському полку по 12 серпня 1915 р., у 9-ому Заамурському полку по 18.02.1917 р. та у 20 -ому Заамурському прикордонному піхотному полку. У битві під Лисонським лісом(Галичина) отруений газом 18.7.1917 р. Нагороди – орден Св.Анни 4 та 3 ст., Св. Станіслава 3 ст., дві Георгієвських медалі 4 ст. [6, арк. 47].

Щодо інформації про загальне становище та деякі окремі події на різних фронтах Першої світової війни впродовж грудня 1917 р., то її можна почерпнути у тому ж фонді “Українська Центральна Рада” з повідомлень журналів Київської іскрової(телеграфної) станції. Таке, наприклад, повідомлення за 16.12.1917 р.(цитата):

“Офіційне повідомлення германського штабу.

Західний театр. Група кронпринца Рупрехта. Над вечір артилерійський вогонь посилювався на деяких ділянках фронту у Фландрії, на південь від Скарпи, біля Гренкура й Гонліе. На схід від Ньюпора і Пелькапелле відбиті атаки англійських розвідувальних частин.

Група германського кронпринца Альбрехта. На північ від Курткона розвідувальні частини проникли у французькі окопи і привели з собою декількох полонених.

Східний театр. Нічого нового.

Македонський фронт. Часом виникає артилерійський вогонь біля озера Преспа, на південний захід від монастиря й Дойранського озера.

Повідомлення агенції Вольфа. На Різдво англійські пілоти піддали бомбардуванню відкрите місто Мангейм. Матеріальних збитків вони не спричинили, але вбитими виявилось двоє й пораненими – 12, з яких один – полонений француз. Один з ворожих літаків змушений був сісти у Пфальці. Пілот та спостерігач взяті у полон.

Брест-Литовськ. Відповідно до наради у п'ятницю вранці, між делегатами Росії й союзників завершені переговори стосовно тих пунктів, які повинні бути залагоджені також на випадок укладання загального миру між Росією та Центральними державами. Перш за все досягнуто згоди з питання відновлення договорів, що були порушені через війну. Після цього – про звільнення обома сторонами військовополонених та цивільних полонених, про повернення суден комерційного флоту. Нарешті, передбачено й негайне відновлення дипломатичних відносин і консульств. В економічному відношенні встановлено цілковиту єдність поглядів щодо припинення економічної війни, відновлення торгових зносин та встановлення організованого товарообміну.

Лісабон. Згідно з повідомленням агенції Ройтер з Мозамбіку, 2000 німців після триденного бою оволоділи горою Скуле, яка була занята 250 португальцями. В полон взято очільника португальського загону і 25 солдатів. Крім того, португальці втратили вбитими й пораненими 40 чоловік. Німці випустили полонених на другий день.

Амстердам. Лорд Керзон заявив декілька днів тому у Портсмуті: необхідно не тільки знищити усі німецькі торгові фірми у всіх країнах, але й намагатися захопити ці торгові відносини англійцями" [7, арк. 1].

А ось повідомлення тих самих агенцій за 19\20.12.1917 р.:

"Західний театр. Група кронпринца Рупрехта. Біля Гутульстерського лісу та Пешендаля артилерійський вогонь часом посилювався. Потужна атака, здійснена англійцями з розвідувальною метою на південний схід від Монши, відбита. На південь від Маркоінга, під час незначних сутичок розширено простір, захоплений в попередніх боях. Чисельність полонених зросла на декількох офіцерів і 70 солдатів.

Група германського кронпринца Альбрехта. Часом жвава перестрілка на північ від Ярона, біля Орна та на схід від Сен-Міеля.

Італійський фронт. В районі Томба протягом дня точилася жорстока артилерійська перестрілка.

(За підписом першого генерал-квартирмейстера генерала Людendorфа).

Австрійське офіційне повідомлення:

Східний театр. Перемир'я.

Італійський фронт. На плато Асіаго і в районі Томба протягом дня точився жорстокий артилерійський бій.

Повідомлення агенції Вольфа. 3 нагоди Нового року у Гінденбурга та очільника генерального штабу адміралтейства відбувся обмін телеграмами. Гінденбург пише: спільні дії проти Езеля й Даго ще більше закріпили зв'язок між армією та флотом. Діями підводних човнів було значно полегшено становище армії на заході. Так ми і наступного року з Божою допомогою досягнемо переможного рішення.

Згідно з відомостями, військово-морська допомога Америки державам Антанти обмежується наданням певної кількості винищувачів підводних човнів, біля 3\4 складу цих суден в американському флоті. Винищувачі базуються на Куїнстаун, Брест і Азорських островах. Наступного року очікувати посилення цієї допомоги не доводиться. Крейсери та інші більш потужні одиниці Америка надати не змогла.

Потоплений іспанський пароплав у 3600 т. з рудою для Англії.

Згідно з відомостями, отриманими Таймсом з Вашингтона, контр-адмірал Баулс заявив комісії Сената у справах судноплавства, що план побудови тисячі дерев'яних пароплавів не здійснений через відсутність достатньої кількості дерева.

Відзначається маніфестація на честь мирних переговорів у Петрограді та схвалення політики відносно Ради з боку Центрального Виконавчого Комітету.

За свідченнями кореспондента Манчестер Гардіан, британський уряд розглядає умови миру, запропоновані Німеччиною та Австро-Угорщиною як серйозний крок Центральних держав. Англійський уряд передбачає дати продуману відповідь на ці пропозиції, як тільки вони будуть офіційно вручені. Ллойд Джордж призначив поїздку у Францію для переговорів про це з Клемансо [8, арк. 3].

У вищенаведених повідомленнях журналів Київської іскрової станції, крім інформації про загальне становище на фронтах, українських істориків, зокрема, зацікавлять рядки про підготовку вже у кінці 1917 р. Брест-Литовського мирного договору. Саме він через деякий час і поклав край Першій світовій війні на Сході Європи. Справа в тому, що першість в укладенні цього договору належить делегації молоді Української Народної Республіки – одній з учасниць переговорного процесу у м.Брест-Литовськ. Про це й буде сказано пізніше.

Представляючи документи ЦДАВО, що зафіксували події Першої світової війни та роль у цих подіях українців, не можна не згадати про Українських Січових Стрільців (далі – легіон УСС), які воювали у складі австро-угорської армії. “За декілька днів після оголошення війни на заклик Головної Української Ради в Австро-Угорській імперії почав формуватися легіон з добровольців, що входили перед війною до різних військово-спортивних організацій, таких як товариства “Сокіл” та “Пласт”. З цих добровольців австрійська влада спочатку відібрала тільки 2500 стрільців, яких поділено на 10 сотень по 250 чоловік. Після короткого навчання легіон вислано на Карпатський фронт, де його пер-

шим бойовим успіхом стала перемога на горі Маківці 29.4. – 3.5.1915 р. Закінчили Першу світову війну січові стрільці у жовтні 1918 р., після переведення їх з Херсонщини на Буковину” [9, арк. 3448–3449]. Фонд ЦДАВО України “Уряд УНР в екзилі” містить документи, які розповідають багато цікавого про історію легіону УСС, зокрема, один з них – “Поіменний список бойових відділів 1-го полку Українських Січових Стрільців, з 1.06.1916 р., зроблений на основі урядового списку, що зберігався в музеї Наукового товариства ім. Шевченка у Львові”. З вищеназваного “Поіменного списку...” ми дізнаємося, що на 1.06.1916 р. цей полк складався з булавного відділу (штаб), вісьмох стрілецьких та однієї технічної сотен; зазначені тут також військове звання, рік та місце народження кожного стрільця й офіцера. Ще більше зацікавлення викликає інший документ фонду “Уряд УНР в екзилі” – “Лист втрат легіону УСС. Список поранених, полеглих і тих, що померли від ран та недуг 1914–1918 рр.” Цей документ узагальнено розповідає про долю кожного легіонера під час усієї війни – там зазначено його ім’я, прізвище, військове звання, битви, в яких брав участь, коли був поранений, убитий або помер. До речі, як видно із “Листа...”, багато хто з них саме й був учасником битви на горі Маківці.

Нарешті, у тому ж фонді “Уряд УНР в екзилі” є ще один важливий документ – “Список старшин(офіцерів), що проходили службу в легіоні УСС від 1914 до листопаду 1918 р.” У ньому також зазначено ім’я, прізвище офіцера, його військове звання на 1918 р., час вступу до легіону, найвищі посади, які обіймав протягом служби, що є цінною інформацією про командний склад Українських Січових Стрільців протягом Першої світової війни [10, арк. 5–26].

Як відзначалося вище, Перша світова війна на Сході Європи закінчилася укладенням Брест-Литовського мирного договору. Однак, слід зазначити, що делегацією УНР, яка тоді брала участь у переговорному процесі разом з російською делегацією, цей договір укладено окремо і майже на місяць раніше (9.02.1918 р.), ніж його уклала з Центральними державами радянська Росія. Пояснювалося це значними протиріччями, які існували на той час між Українською Центральною Радою та РНК Росії. Фонд “Українська Центральна Рада” містить серію оригінальних документів, що свідчать про ту вирішальну для історії України подію, зокрема:

– машинописну копію повного тексту “Мирного договору між Українською Народною Республікою з однієї і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з іншої сторони” (українська мова) [11, арк. 1–9];

– фотокопії з оригіналів вищезгаданого “Мирного договору...” (болгарська та німецька мови) [12, арк. 55–75, 107–121];

– фотокопію “Німецько-Українського Додаткового Договору до мирного договору між Українською Народною Республікою з однієї

і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з іншої сторони”(паралельно йдуть тексти німецькою та українською мовами) [13, арк. 76–103];

– фотокопію ратифікаційної грамоти до “Німецько-Українського Додаткового Договору...” від 2.03.1918 р. за підписом німецького кайзера Вільгельма II (німецька мова) [14, арк. 104];

Окремою справою того ж фонду “Українська Центральна Рада” йде фотокопія додаткового договору між Україною й Туреччиною, підписаного у м. Брест-Литовську 12.02.1918 р. (паралельно йдуть тексти французькою та турецькою мовами) [15, арк. 1–12].

Текст самого Брест-Литовського мирного договору складався з преамбули й десяти статей. Основний же зміст всіх Брест-Литовських угод 1918 р. – а їх, як бачимо, підписано декілька – полягав у тому, що:

- припинявся стан війни на Сході;
- встановлювалися післявоєнні кордони (особливо це стосувалося України й Австро-Угорщини);
- проводилося обопільне звільнення областей, окупованих під час війни та повернення військовополонених;
- здійснювалося обопільне відшкодування збитків, заподіяних під час війни;
- відновлювалися дипломатичні, консульські, торгівельні та інші відносини.

Говорячи про вищезгаданий “Мирний договір...”, можна було б звернути увагу й на фотокопії ескізів його обкладинок (варіанти для Німеччини, Болгарії та Туреччини). Вони непогано збереглися і дають нам уявлення про стиль оформлення тогочасних дипломатичних документів та їх геральдику.

Висвітлюючи події Першої світової війни, не можна обійти і тему її наслідків. Серед таких досить болючим було питання про військовополонених, яких було дуже багато з обох сторін. Документи фонду “Міністерство Закордонних Справ Української Держави” дають нам чітку картину щодо вирішення цього питання у 1918 р. Як відомо, у квітні 1918 р. в Україні до влади прийшов гетьман П. Скоропадський, уряду якого й прийшлося цим займатися. Ось, наприклад, про що йдеться у копії “Уповноважнюючої грамоти” від 9.06.1918 р., виданої МЗС Української Держави для роботи з українськими військовополоненими в Австро-Угорщині (цитата):

“Гетманський Уряд Української Держави уповноважує цим отамана І-ої стрілецької козацької дивізії у Володимир-Волинському, Сокиру-Яхонтова до зносин з цісарським і королівським Австро-Угорським урядом у всіх справах, що торкаються військовополонених українців, перебуваючих на території Австро-Угорщини з правом розв’язання всіх питань, виникаючих з факту його повноважень, а саме:

1) самостійного вирішення з боку Уряду Української Держави питань щодо формування Австро-Угорським командуванням українських військових частин з військовополонених українців;

2) допускати або забороняти за згодою й порозумінням з представниками Австро-Угорського уряду доступ до таборів військовополонених на території Австро-Угорщини представників українських громадських організацій та окремих осіб, що звертаються до таборів у справі пропаганди, влаштування лекцій та ін.;

3) утворювати комісії для огляду й увільнення додому тих військовополонених, які виявляться нездатними до продовження військової служби за своїм віком чи станом здоров'я;

4) всіх інших питань у справі військовополонених, які не зазначені в цьому уповноваженні” [16, арк. 2–2 зв.].

Цього ж місяця червня 1918 р. подібний документ від МЗС був направлений представнику Української Держави в Туреччині:

“МЗС доручає Вам взяти під опіку українських військовополонених в Туреччині і подбати про їх найскоріше відправлення на Батьківщину. Разом з тим, МЗС прохає Вас надіслати відомості про загальний стан полонених в Туреччині, про їх чисельність та вигляди на можливість повернення додому” [17, арк. 4–4 зв.].

На наш погляд, заслуговує на увагу ще один документ, який пояснює “механіку” та складності процесу обміну військовополонених після Брест-Литовських угод. Це лист австрійської цісарської і королівської місії військовополонених у Києві, направлений до МЗС Української Держави, з таким змістом(німецька мова):

“З приводу переговорів, які були з представником місії військовополонених лейтенантом доктором Давідом відносно обміну військовополонених, місія має за честь повідомити, що австрійське військове міністерство має намір влаштувати перепровадження на узлових станціях Броди і Підволочиськ в згоді з українськими комісіями в Радзивілові і Волочиську так, щоб кожного дня на кожному з цих станцій приходив один повний потяг до прийому. Військове міністерство вимагає, щоб з тих австро-угорських військовополонених, яких ще багато залишилося в Україні постійна рівна чисельність перепроваджувалася на потягах так довго, поки австро-угорські військовополонені будуть знаходитися в межах України. Військове міністерство доручило місії військовополонених довести до Вашого відома, що демобілізація в Монархії російських військовополонених української національності буде затримуватися до того часу, поки з боку українського уряду не буде дана згода провадити цей обмін потяг за потяг” [18, арк. 13].

Перша світова війна завдала всім воюючим державам непоправного удару і Україні чи не найбільше. “Величезні людські втрати спричинили в повоєнній Україні негативні демографічні зрушення... Різке зменшення кількості працездатного чоловічого населення згубно по-

значилося на економічних показниках. У 1917 р. у власних господарствах залишилося тільки 39 % працездатних чоловіків. На 1916 р. посівні площі в Україні порівняно з довоєнним часом скоротилися на 1,9 млн десятин, а валовий збір зернової продукції – на 200 млн пудів” [19, арк. 11].

¹ Большая Советская Энциклопедия. – М., 1970. – Т. 19. – Первая-Первая – С. 340–341.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1115, оп. 1, спр. 63, арк. 52–59.

³ Там само, арк. 34–38.

⁴ Там само, арк. 40–46 зв.

⁵ Там само, арк. 1–26 зв.

⁶ Там само, арк. 47.

⁷ ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 41, арк. 1.

⁸ Там само, арк. 3.

⁹ Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. митрополита А. Шептицького. Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3448–3449.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 2199, арк. 5–26.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 9, арк. 1–9.

¹² Там само, арк. 55–75, 107–121.

¹³ Там само, арк. 76–103.

¹⁴ Там само, арк. 104.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 10, арк. 1–12.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 193, арк. 2–2 зв.

¹⁷ Там само, арк. 4–4 зв.

¹⁸ Там само, арк. 13.

¹⁹ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К.: ТОВ “Видавництво “КЛІО””, 2013. – С. 11.

На базе значительного круга архивных источников показано участие в Первой мировой войне уроженцев Украины как на стороне Антанты, так и Тройственного союза; рассмотрен ряд договоров, принятых на мирных переговорах в г. Брест-Литовске в феврале 1918 г.

Ключевые слова: война; союз; армия; мирный договор.

On the basis of many archival sources the author shows the participation in the World War I of the native Ukrainians from the Russian and Austro-Hungarian empires; and also considers the number of agreements, concluded in Brest-Lytovsk in February 1918.

Key words: the war; the union; the army; the peace agreement.